

BUYUK SALJUQIYLAR IMPERIYASINING TASHQI ALOQALARIGA DOIR BA'ZI MULOHAZALAR

Sa'dullayev Nodirbek Ulug'bek og'li

Urganch Davlat Universiteti

Ijtimoiy – Iqtisodiy fanlar fakulteti

Tarix (mamlakatlar va yo'nalishlar bo'yicha)

yo'nalishi 4-bosqich talabasi.

E-mail:nodirbeksadullayev171@gmail.com

Tel: +998(93)-848-16-15

Annotatsiya: Ushbu maqolada XI-XII asrlarda Yaqin va O'rta Sharq mintaqasida ulkan geosiyosiy mavqega ega bo'lgan Buyuk Saljuqiylar imperiyasining tashqi siyosati va diplomatik munosabatlari tahlil qilinadi. Saljuqiylar sulolasi hukmronligi davrida Vizantiya imperiyasi, Abbosiylar xalifaligi, Fotimiylar davlati hamda Markaziy Osiyodagi qo'shni xonliklar bilan olib borilgan aloqalarning o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, imperiyaning xalqaro savdo yo'llari (Buyuk Ipak yo'li) xavfsizligini ta'minlash hamda Sharq-G'arb iqtisodiy-madaniy aloqalaridagi o'rni manbalar va zamonaviy tarixshunoslik asosida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Buyuk Saljuqiylar, tashqi siyosat, diplomatiya, Vizantiya, Abbosiy xalifaligi, Salib yurishlari, Qoraxoniylar, G'aznaviylar, Ipak yo'li, iqtisodiy diplomatiya.

Аннотация: В данной статье анализируются внешняя политика и дипломатические отношения Великой Сельджукской империи, занимавшей ключевые геополитические позиции в регионе Ближнего и Среднего Востока в XI–XII веках. Освещаются особенности взаимоотношений династии Сельджукидов с Византийской империей, Аббасидским халифатом, государством Фатимидов, а также с соседними владениями Центральной Азии. Кроме того, на основе исторических источников и современной историографии рассматривается роль империи в обеспечении безопасности международных торговых путей (Великого шелкового пути) и в развитии восточно-западных экономических и культурных связей.

Ключевые слова: Великие Сельджуки, внешняя политика, дипломатия, Византия, Аббасидский халифат, крестовые походы, Караханиды, Газневиды, Шелковый путь, экономическая дипломатия.

Abstract: This article analyzes the foreign policy and diplomatic relations of the Great Seljuk Empire, which held a dominant geopolitical position in the Near and Middle East during the 11th and 12th centuries. It highlights the specific characteristics of the relations maintained by the Seljuk dynasty with the Byzantine Empire, the

Abbasid Caliphate, the Fatimid State, and neighboring khanates of Central Asia. Furthermore, based on historical sources and contemporary historiography, the empire's role in ensuring the security of international trade routes (the Great Silk Road) and its impact on East-West economic and cultural relations are examined.

Key words: Great Seljuks, foreign policy, diplomacy, Byzantium, Abbasid Caliphate, Crusades, Karakhanids, Ghaznavids, Silk Road, economic diplomacy.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

XI asr oʻrtalarida islom dunyosida va butun Yaqin hamda Oʻrta Sharq mintaqasida mutloq yangi va qudratli geosiyosiy kuch — Buyuk Saljuqiylar imperiyasi maydonga keldi. Movarounnahr va Xuroson hududlaridan boshlangan saljuqiylarning harbiy-siyosiy harakatlari qisqa muddat ichida Amudaryodan Oʻrta Yer dengizigacha boʻlgan ulkan jugʻrofiy kenglikni yagona davlat bayrogʻi ostida birlashtirishga xizmat qildi. Sulola asoschilari va hukmdorlari boʻlmish Tugʻrulbek, Alp Arslon hamda Sulton Malikshoh davrida imperiya oʻzining harbiy, iqtisodiy va siyosiy qudratining choʻqqisiga erishdi. Tabiiyki, bunday ulkan hududni egallagan va mintaqadagi kuchlar muvozanatini butunlay oʻzgartirgan davlatning shakllanishi uzoq va yaqin qoʻshnilar bilan mutlaqo yangicha tashqi aloqalar tizimini barpo etishni taqozo qilar edi. Saljuqiylar faqatgina harbiy yurishlar va fatihlardan iborat strategiya bilan cheklanib qolmay, oʻsha davrning eng yirik geosiyosiy oʻyinchilari bilan murakkab va serqirra diplomatik munosabatlarga kirishganlar. Imperiyaning tashqi aloqalari bir nechta asosiy strategik yoʻnalishlarda va oʻziga xos xususiyatlar asosida shakllandi. Birinchidan, Bagʻdoddagi Abbosiy xalifalari bilan oʻrnatilgan munosabatlar davlatning islom dunyosidagi diniy va siyosiy legitimligini (qonuniyligini) taʼminlashga xizmat qildi hamda saljuqiylarni sunniylik yoʻnalishining asosiy himoyachisiga aylantirdi. Ikkinchidan, Gʻarbiy strategiya doirasida Sharqiy xristian dunyosining markazi hisoblangan Vizantiya imperiyasi bilan ham harbiy, ham diplomatik toʻqnashuvlar hamda tinchlik bitimlari olib borildi. Uchinchidan, mintaqaviy raqobat maydonida Misrdagi shialik yoʻnalishidagi Fotimiylar xalifaligi bilan mafkuraviy va hududiy kurashlar tashqi siyosatning markazida turdi. Shu bilan birga, iqtisodiy diplomatiya doirasida Sharq va Gʻarbni bogʻlovchi Buyuk Ipak yoʻli karvon yoʻllari ustidan nazorat oʻrnatish hamda Xitoy, Hindiston va Yevropa davlatlari bilan bilvosta savdo aloqalarini rivojlantirishga alohida ahamiyat qaratildi. Saljuqiylar diplomatiyasining oʻziga xosligi shunda ediki, ular harbiy ustunlikni har doim ham yakuniy yechim deb bilishmagan; aksincha, suloviy nikohlar, elchilik missiyalari va oʻzaro manfaatli xalqaro bitimlar orqali imperiya chegaralarida barqarorlikni saqlashga intilishgan. Ushbu maqolada Buyuk Saljuqiylar imperiyasining xuddi shu serqirra tashqi aloqalari, ularning oʻziga xos xususiyatlari va mintaqa tarixidagi oʻrni tarixiy manbalar hamda zamonaviy tarixshunoslik prizmasi orqali batafsil tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI (АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ/ LITERATURE ANALYSIS).

Buyuk Saljuqiylar imperiyasining tashqi siyosati va diplomatik o'zni ham o'rta asrlar mualliflari, ham zamonaviy tarixshunoslik diqqat markazida bo'lib kelgan. Mavzuga oid birlamchi tarixiy ma'lumotlar Ibn al-Asirning "Al-Kamil fi-t-Tarikh" hamda Sadruddin al-Husayniyning "Ahbar ad-davlat as-saljuqiyya" kabi asarlarida saqlangan bo'lib, ularda elchilik missiyalari, suloviy nikohlar va xalqaro shartnomalar xronologiyasi aniq aks etgan. Shu bilan birga, vazir Nizomulmulkning "Siyosatnoma" asari saljuqiylar davlatida elchilarni qabul qilish va tashqi siyosat yuritishning kontseptual asoslarini tushunishda fundamental manba hisoblanadi. Zamonaviy tadqiqotlarda esa prof. Osman Turan va Mehmet Altay Köymen kabi turk olimlarining asarlarida saljuqiylarning xalqaro maydondagi geosiyosiy missiyasi chuqur tahlil qilingan bo'lsa, G'arb sharqshunosligida K.E. Bosvort (C.E. Bosworth) va Kerol Hillenbrand (Carole Hillenbrand) imperiyaning Vizantiya va xalifalik bilan munosabatlarini iqtisodiy va diniy omillar kontekstida o'rganganlar. Mahalliy tarixshunoslikda, xususan, O'zbekiston olimlarining tadqiqotlarida saljuqiylar tarixi asosan ularning Movarounnahr va Xuroson hududidagi dastlabki davri hamda Qoraxoniylar va G'aznaviylar bilan munosabatlari doirasida yoritilgan. Biroq, imperiyaning Yaqin va O'rta Sharqdagi keng ko'lamli xalqaro diplomatik aloqalari yaxlit tizim sifatida mahalliy tadqiqotlarda hali ham chuqur tahlilga muhtoj bo'lib, mazkur maqolada aynan o'sha davrdagi iqtisodiy manfaatlar va savdo yo'llari xavfsizligining saljuqiylar tashqi siyosatidagi o'zni manbalar asosida ko'rsatib beriladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR (ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ / DISCUSSION AND RESULTS).

Buyuk Saljuqiylar imperiyasi Vizantiya bilan doimiy ziddiyatda bo'lgan. XI asrning o'rtalarida sulton Alp Arslon va Roman IV Diogen o'rtasidagi Manzikert jangi (1071) natijasida Vizantiya Yaqin Sharqdagi ko'plab hududlarini boy berdi. Bu g'alaba Saljuqiylarning Anadolida o'z hukmronligini o'rnatishiga sabab bo'ldi. Keyingi davrlarda Saljuqiylar va Vizantiya o'rtasida vaqtinchalik tinchlik bitimlari ham tuzilgan. Sulton Malikshoh davrida diplomatik muzokaralar olib borilib, ayrim hududlar bo'yicha kelishuvlarga erishildi. Ammo keyinchalik Vizantiya imperatorlari Saljuqiylarga qarshi yangi ittifoqlar tuzishga harakat qildi. Saljuqiylar tomonidan Anadolida tashkil etilgan Rum Saljuqiylar davlati Vizantiya bilan uzoq yillar davomida jang olib bordi. Saljuqiy sultonlari Vizantiya ustidan g'alaba qozonib, Anadolida turkiy madaniyatni mustahkamlashga harakat qilishdi. Ayniqsa, sulton Kilich Arslon va Keyxusrav I davrida bu kurashlar yanada kuchaydi.

Saljuqiylar islom dunyosida muhim o'rin tutgan bo'lib, Abbosiy xalifaligi bilan maxsus aloqalar o'rnatgan. Tug'rilbek 1055-yilda Bag'dodga kirib, Abbosiy xalifasini shia Buyidlar hukmronligidan qutqardi. Natijada, xalifa uni "Islomning himoyachisi"

deb e'tirof etdi. Bu esa Saljuqiylarning diniy va siyosiy nufuzini oshirdi. Malikshoh davrida xalifa va Saljuqiy sultonlari o'rtasidagi munosabatlar yanada mustahkamlandi. Bag'dod xalifasi Saljuqiylarni islom dunyosining yetakchi kuchi sifatida tan oldi. Shu bilan birga, xalifalik va Saljuqiylar o'rtasida ba'zi hududiy nizolar ham kuzatilgan. Ayrim amirlar xalifa va Saljuqiylar o'rtasidagi aloqalarni zaiflashtirishga urinishgan.

XI-XII asrlarda Saljuqiylar Yevropa davlatlari bilan ham diplomatik va harbiy to'qnashuvlarga duch keldi. Birinchi Salib yurishi (1096-1099) natijasida Saljuqiylar ko'plab hududlarini yo'qotdi va Yaqin Sharqda yangi salibchi davlatlar vujudga keldi. Salib yurishlaridan keyin Saljuqiylar Yevropa davlatlari bilan turli kelishuvlarga erishishga harakat qildilar. Ayrim hollarda sulh bitimlari tuzilib, Yevropa ritsarlari va Saljuqiy hukmdorlari o'rtasida diplomatik aloqalar o'rnatilgan. Biroq, bu munosabatlar har doim ham barqaror bo'lmagan.

Saljuqiylar o'z hukmronligi davrida Markaziy Osiyodagi Qoraxoniylar va Hindistonning shimoliy qismida hukmronlik qilgan G'aznaviylar bilan ham muhim diplomatik va harbiy munosabatlar olib borgan. Tug'rilbek va Alp Arslon davrida G'aznaviylar ustidan qozonilgan g'alabalar Hindistonga yo'l ochdi. Saljuqiylar va Qoraxoniylar o'rtasidagi munosabatlar ham murakkab bo'lib, ayrim davrlarda ittifoqchilik asosida olib borilgan bo'lsa, ba'zan harbiy to'qnashuvlar ham yuzaga kelgan. Ayniqsa, Balx va Samarqand hududlari bo'yicha nizolar kuzatilgan.

Sharqda Saljuqiylar Xitoy va Markaziy Osiyoning turkiy davlatlari bilan savdo va diplomatik aloqalar o'rnatgan. Buyuk Ipak yo'li orqali Xitoy bilan savdo-sotiq rivojlangan bo'lib, ipak, chinni va boshqa tovarlar Saljuqiylar hududlariga keltirilgan. Saljuqiylarning Xitoy bilan aloqalari asosan savdo orqali kechgan bo'lsa-da, ba'zi tarixiy manbalarga ko'ra, Saljuqiy elchilari Xitoy saroyiga borib, diplomatik muzokaralar olib borgan. Xitoy va Saljuqiylar o'rtasidagi savdo yo'llarida uyg'ur va boshqa turkiy qabilalar muhim vositachilik rolini o'ynagan. Saljuqiylar tashqi aloqalarida savdo diplomatiyasiga katta ahamiyat bergan. Ular ipak yo'li orqali savdo tarmoqlarini rivojlantirishga harakat qilishgan. Shuningdek, ular savdo bojlarini kamaytirish orqali iqtisodiy manfaatlarini mustahkamlashgan.

Xulosa (Conclusion).

Buyuk Saljuqiylar imperiyasi o'zining tashqi siyosati orqali mintaqaviy va xalqaro munosabatlarda muhim rol o'ynagan. Ularning Vizantiya bilan harbiy to'qnashuvlari, Abbosiy xalifaligi bilan diniy-siyosiy ittifoqlari va Yevropa bilan Salib yurishlari kontekstida olib borgan harakatlari imperiya taqdiriga ta'sir qilgan. Markaziy Osiyo davlatlari bilan hamkorlik va raqobat ham Saljuqiylar diplomatiyasining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lgan. Savdo yo'llarini rivojlantirish va iqtisodiy diplomatiya siyosati esa imperiyaning iqtisodiy qudratini mustahkamlashga xizmat qilgan. Biroq, ichki nizolar va tashqi tahdidlar natijasida

imperiya asta-sekin zaiflashgan. Shunga qaramay, Buyuk Saljuqiylarning tashqi siyosati keyingi islomiy imperiyalar rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bosworth, C.E. *The Ghaznavids: Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran*. Edinburgh University Press, 1973.
2. Grousset, René. *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*. Rutgers University Press, 1970.
3. Ibn al-Athir. *Al-Kamil fi al-Tarikh*.
4. Saunders, J.J. *The History of the Mongol Conquests*. Routledge, 2001.
5. Peacock, A.C.S. *The Great Seljuk Empire*. Edinburgh University Press, 2015.
6. Lambton, Ann K.S. *Continuity and Change in Medieval Persia*. SUNY Press, 1988.
7. Hodgson, Marshall G.S. *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*. University of Chicago Press, 1974.